

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Л. М. КУРНЯК

О. А. КУРНЯК

На початку третього тисячоліття в Україні відбувається становлення нової системи освіти, орієнтованої на входження до світового простору. Цей процес супроводжується історичними змінами в педагогічній теорії та практиці навчально-виховного процесу. Зміст освіти збагачується новим процесуальним умінням, розвитком здібностей оперування інформацією, творчим вирішенням проблеми науки та ринкової практики з акцентом на індивідуалізацію освітніх програм.

Екологічна педагогіка, освіта, як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватись на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадянського виховання всіх верств населення України (в тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізації навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту. **Предметом екологічної педагогіки** є проблема екологічного виховання та освіти, а **предметом екології культури** – проблема впливу природи на культуру, у вузькому розумінні – питання збереження культурного середовища.

Проблеми екології, формування екологічної культури осмислювалися у публікаціях В. Андрущенка, Г. Бачинського, В. Вернадського, Л. Губерського, М. Кисельова, Б. Коммонера, Ю. Одума, А. Печчеї та інших відомих вітчизняних та іноземних учених. Цінним джерелом є книга В. Крисаченка та М. Хилька «Екологія. Культура. Політика», в якій розкриваються основні категорії екології як цілісного знання про життя, а також структура та основні принципи функціонування екологічних систем.

Мета статті – розглянути особливості формування екологічної свідомості і культури студентської молоді в сучасних умовах.

Дитина від моменту народження та усвідомлення навколишнього світу сприймає й пізнає його як щось ціле, єдине та нероздільне, як неперервний навколишній простір – природу. Джерела цього феномена мають давнє історичне підґрунтя, бо з давнини людина сприймала довкілля єдиним та цілісним. У системі формальної дошкільної і шкільної освіти та виховання єдиний світ поділяється на окремі складники, які вивчаються на окремих уроках з окремих предметів і дисциплін. Дитина поступово змінює власні уявлення про цілісність світу, вивчаючи окремі шматочки, загублюючи перші уявлення про єдність природи. Цей процес поширюється у вищих навчальних закладах, роздільноючи єдність світу на безліч галузей.

Мета екологічного виховання та освіти в галузі навколишнього середовища впливає із сучасного розуміння їх сутності, визначеної колективними зусиллями фахівців багатьох країн світу, специфіки вузівської орієнтації. Вона досягається поетапно шляхом вирішення освітніх і виховних завдань та вдосконалення практичної діяльності. Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути:

1. Формування екологічної культури всіх верств населення, що передбачає:
 - виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності;
 - відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;
 - розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, уміння прогнозувати особисту діяльність інших людей та колективів;
 - розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки;
 - виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження.
2. Підготовка фахівців-екологів для різних галузей народного господарства, в тому числі:
 - для освітньої галузі – вчителів, викладачів;
 - для державних органів управління в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, а також громадських екологічних організацій.

3. Вдосконалення, узгодження і стандартизація термінології в галузі екологічних знань [1, с. 12].

Екологічне виховання досягається поетапним шляхом вирішення освітніх, виховних та розвиваючих знань, серед яких можна виділити такі:

виховання розуміння сучасних проблем навколишнього середовища й усвідомлення їх актуальності для всього людства, своєї країни та рідного краю;

розвиток особистої відповідальності за стан навколишнього середовища на національному і глобальному рівнях;

засвоєння ціннісних орієнтацій як кращих досягнень загальнолюдської та національної культур, розуміння багатогранної цінності природи;

оволодіння науковими знаннями про взаємозв'язок у системі «людина-суспільство-природа», формування знань і вмінь дослідницького характеру, спрямованих на розвиток творчої і ділової активності при вирішенні екологічних ситуацій;

розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки.

Досвід засвідчує, що існують два підходи до розгортання змісту екологічного виховання та освіти: перший – мультидисциплінарний (екологізація існуючих навчальних предметів відповідно до специфіки їх змісту), другий – внутрішньо-дисциплінарний (введення до навчального плану спеціального предмета екологічного змісту).

При першому підході виділяється екологічний компонент у більшості навчальних дисциплін, при другому – вводиться спеціальний предмет екологічного змісту на завершальному етапі вузівської освіти, що забезпечує можливість інтегрувати різні аспекти екологічних знань і реалізувати комплексне розкриття проблем екології. Завдання й принципи положення екологічного виховання націлені на різнобічну підготовки студентської молоді, яка зможе вирішувати екологічні проблеми на основі наукових знань процесів розвитку біосфери, здорового глузду та набутого досвіду, керуючись національними гуманістичними ідеями і традиціями господарювання. Один із найважливіших факторів підвищення ефективності екологічного виховання є активне впровадження нових форм та методів навчання, загальної комп'ютеризації навчальних ігор, різних видів моделювання екологічних процесів чи ситуацій, проведення екскурсій на екологічні об'єкти, практичних, лабораторних робіт, спрямування діяльності таких організацій, як «Зелений світ» та інших організацій «зелених» тощо.

Головною причиною екологічної кризи є споживацька орієнтація сучасної цивілізації, яка протидіє фундаментальним законам природи. Якщо ставити матеріальне забезпечення вище понад усе, то матеріальні проблеми можуть зростати нескінченно, в той час як можливості задовольнити їх у біосфері обмежені. Сама споживацька цивілізація, на думку вчених, не є результатом об'єктивного процесу, що може прийти ззовні, поза волею людей, а є наслідком становлення агресивно-споживацької структури особистості. Така особистість створює цивілізацію, що продовжує різноманітні кризи: соціальні, екологічні тощо. Агресія та споживацтво виснажують природу і культуру, роблячи світ менш стійким. Людина, як особистість спрощується, втрачає цілісність та стійкість, рухає себе й природу до краху.

Сьогодні в умовах загострення екологічної кризи надто важливо сформувати в кожній людині такі моральні якості у ставленні до природи, як доброта, співпереживання, піклування. Важлива роль у цьому покладається на виховання та освіти. У сучасних умовах, коли є реальна загроза існуванню людини й людства на планеті, екологізація діяльності людей повинна носити всезагальний характер. Це стосується і нашої повсякденної практики, і нашої повсякденної поведінки.

Моральний аспект взаємодії людини й природи особливо чітко окреслюється з точки зору розвитку самої людини. Між багатством природного оточення людської і багатством людської свідомості існує глибока внутрішня єдність. «Світ людини – це і є світ природи. І зовсім не випадково колективний розум завжди виступав проти безглуздої жорстокості, хижацького ставлення до природи, стверджуючи любов до неї» [2, с. 16]. Урахування вимог, які висуває перед моральною свідомістю суспільства екологічна ситуація, передбачає, таким чином, збагачення й посилення загальнолюдських моментів нашої моралі.

Становище сучасного людства характеризується, перш за все, тим, що в діалектичному відношенні з природою воно, на перший погляд, відіграє головну роль. Його діяльність уже не обмежується простором Землі. Людина досліджує космос, сягає інших планет, сферою її діяльності стають надра Землі та інші недосяжні раніше об'єкти. Вона починає усвідомлювати не тільки силу

свого впливу на навколишній світ, але й відповідальність перед наступними поколіннями за збереження цього світу, тому що істинне розуміння сили невід'ємне від усвідомлення відповідальності за її застосування, необхідності доцільного її використання. Таким чином, у екологічній педагогіці, освіті та вихованні повинна домінувати гуманістична складова .

Гуманістичне ставлення до природи означає вміння вбачати в ній загальнонародне благо, суспільне багатство, велику духовну й матеріальну цінність, що приймає соціально-економічну, моральну та естетичну основу. Ставлення до природи виражається на практиці в конкретних буденних діях, спрямованих на перебудову та споживання природних ресурсів, і регулюється специфічною двоюкою мотивацією: суспільною та індивідуальною.

Перш за все, людина являє собою перед природою суспільство, опосередковуючи у своїй діяльності мету і завдання останнього. Вона керується суспільними інтересами й перетворює світ відповідно до цих інтересів. Звичайно, якщо суспільні інтереси є відверто хижацькими або виступають у деформованому вигляді, то особистість обов'язково буде вносити свою долю в руйнування природи, тому що вдосконалити ставлення людини до природи всупереч суспільству неможливо. Проте особистість може неправильно розуміти суспільні інтереси. Навіть, коли ці інтереси мають об'єктивний характер, коли вони чітко сформульовані у вигляді науково обґрунтованого завдання, коли реалізація цього завдання не пов'язана із завданням неминучих збитків навколишньому середовищу, – навіть у такому випадку людина часто вносить руйнації у природу.[2, с. 71].

Значення екологічного виховання і освіти та формування високоморального ставлення до природного навколишнього середовища особливо зростає сьогодні, коли матеріалізовані сили знань вже зрівнялися, а у багатьох випадках перебільшують сили природи. Необхідно, щоб інтелектуальний потенціал людини, її моральні якості розвивались в унісон із технічною могутністю.

Відповідаючи на питання щодо винних у сучасних соціально-екологічних кризах, слід назвати, перш за все, правлячий олігархічний клас, який приймає рішення та експлуатує всі інші верстви населення через грошове насильство та інші його форми, агресивно-споживацьку ідеологію, яка цим класом впроваджується й підтримується іншими верствами суспільства, низький духовний та моральний рівень населення, що не дозволяє протистояти пануючій ідеології. Як наслідок цього у суспільстві поширюється екологічна несвідомість, не розроблені екологічні теорії, екологічний рух слабкий.

Екологічна компонента в освіті повинна тільки пояснювати ті чи інші особливості взаємодії певних наук із навколишнім середовищем. Головна мета – не тільки у формуванні відповідної екологічної свідомості. Необхідне формування особистої відповідальності за стан природного середовища, що виникає тільки за умов зростання моральності людини, що буде також включати й ненасильницьку боротьбу з агресивно-споживацькою ідеологією та відмови від співробітництва з олігархічним класом. Екологічна компонентна в освіті може за допомогою різноманітних засобів формувати такі глобальні риси особистої свідомості, за допомогою яких людина буде в змозі дійти наступних висновків та зробити їх власним взірцем поведінки:

щоб урятувати світ, необхідно перейти від агресивно-споживацької цивілізації до її альтернативного типу, визначальною рисою якої буде розкриття глибинних потенцій буття людини замість нарощування потреб;

самообмеження потреб насильства, яке повинно ґрунтуватись не на змушенні, а на вільному волевиявленні індивідів;

формування цивілізованих структури особистості та способу життя.[5, с. 7].

У зв'язку з тим, що у світі склалася кризова екологічна ситуація, назріла об'єктивна потреба зміни парадигми загальної освіти та екологічної її складової. Знання, що здобувається як, поступове, іноді стихійне, не детерміноване соціально-екологічними змінами, стає недостатнім для глибокого розуміння та управління складною системою: людина-природа.

Підготовку спеціалістів у галузі екології здійснюють сьогодні у різних навчальних закладах. Немає сумніву, що наша країна дуже зацікавлена у фахівцях такого профілю, бо екологічні проблеми все більше поглиблюються, а вирішувати їх у змозі тільки висококваліфіковані фахівці-екологи . Однак бути кваліфікованим фахівцем у своїй галузі недостатньо, особливо для еколога. Саме для нього першочерговим завданням є формування особистості, а головне у вихованні майбутнього еколога-фахівця – формування його екологічно спрямованої життєвої позиції. Саме така позиція повинна у майбутньому впливати на ефективність роботи спеціалістів-екологів, на їхню екологічну культуру та

особистісну екологічну діяльність, на участь у виконанні зобов'язань перед суспільством як із захисту навколишнього середовища, так і самої людини.[4, с. 98].

Виконання професійних обов'язків спеціалістом-екологом пов'язано з реалізацією різноманітних функцій, що носять соціально значущий характер. Мова йде про виховний вплив еколога у справі формування суспільної екологічної поведінки. Саме професійний еколог, як ніхто інший, повинен уміти працювати з людьми, поступово формуючи екологічний світогляд у суспільстві. А це означає, що еколог – перш за все педагог, вихователь, важливий соціально значущий суб'єкт сучасного освітнього простору та суспільства в цілому.

Формування психолого-педагогічних характеристик спеціаліста-еколога обумовлює його соціальну орієнтацію у майбутній професійній діяльності, у тому числі, й у роботі та спілкуванні з людьми. Це необхідно передбачити у період складання навчальних планів і програм, організації навчального процесу в цілому. Тут важливо реалізувати цілісний підхід до екологічної освіти й виховання, а також забезпечити дотримання психолого-педагогічних принципів екологічної освіти та виховання. Найважливішим є принцип нагальної потреби в знаннях. В його основі лежить об'єктивна потреба у використанні накопичених знань. Це неперервний процес звертання до знань з постійним накопиченням та оновленням, удосконаленням особистості протягом життя. Фахівець-еколог, перш за все, повинен мати психологічну установку на вдосконалення свого знання протягом життя.

На сучасному етапі розвитку суспільства в умовах реформи вищої школи при створенні нових навчальних планів підготовки спеціалістів та магістрів з екології потрібно вдосконалювати психолого-педагогічну складову підготовки шляхом включення до програми психолого-педагогічних дисциплін.

Окрім професійної підготовки фахівців-екологів, екологічна складова повинна бути присутня в інших предметах та дисциплінах.

Безсумнівно, що в процесі навчання треба забезпечити не тільки набуття відповідних знань з екології та вміння обґрунтовувати свої світоглядні позиції у сфері екології, а й активне і повсякчасне використання їх у професійній діяльності, повсякденному житті та побуті. Тому весь час матеріал має добиратись і пропонуватись до вивчення таким чином, аби в результаті його опрацювання студенти змогли усвідомити що:

виключити вплив людини на довкілля неможливо, тому проблеми природного середовища необхідно розглядати в єдності із соціально-економічними процесами;

для виживання людству необхідно прийняти нову модель розвитку, змінити спосіб своєї життєдіяльності, провести кардинальні зміни в різних сферах: економіці, культурі, політиці;

для забезпечення стійкого розвитку необхідно змінити економіку в цілому, демографічну політику, переглянути багато цінностей і відмовитись від споживацького ставлення до навколишнього середовища;

охорона довкілля, раціональне природокористування – професійні завдання, вирішити які в змозі тільки добре підготовані фахівці з розвиненим екологічним мисленням [3, с. 241].

Зміст навчання повинен сприяти подальшому розширенню і поглибленню екологічної культури особистості в процесі професійної підготовки фахівця, а складові змісту екологічної освіти у професійній освіті повинні мати інваріантний та варіативний компоненти. Перший має гуманітарно-світоглядну спрямованість і висвітлює стан сучасної науково-природничої картини світу з точки зору екології, головні етапи становлення екології, основні екологічні поняття й визначення, рівні організації і функціонування екологічних систем, значення екологічних систем, значення екологічної безпеки як складової загальної безпеки України, екологічне нормування впливу на природне середовище, міжнародну співпрацю у справі збереження та відновлення довкілля, екологічну культуру і мораль нової цивілізації.

Другий, варіативний компонент повинен висвітлювати аспекти екології з професійним спрямуванням, тобто його зміст залежить від освітніх потреб та обставин. Така побудова змісту екологічної педагогіки й освіти у вищій школі враховує екологічні імперативи, що впливають із логіки законів природи.

Інваріативний компонент має забезпечити обов'язковий мінімум змісту екологічної освіти за умови вивчення окремого курсу «Основи екології», який, на жаль, вивчається не завжди, або кількість годин на його вивчення є дуже обмеженою. Навчальний предмет «Основи екології» розкриває перед студентами екологію з двох боків: як науку про взаємозв'язки організму й популяції із середовищем, і як комплексну науку про взаємозв'язки природи і суспільства, а сама специфіка цього предмета полягає в комплексному підході до розкриття сутності екологічних проблем.

Провідною ідеєю предмета є усвідомлення необхідності раціонального природокористування, забезпечення стійкості соціоприродних екосистем. Мета цього курсу – озброїти студентів систематичними знаннями про:

навколишнє середовище як складну систему взаємопов'язаних компонентів;
глобальність нинішніх екологічних проблем, що мають місце у світі взагалі та на Україні зокрема; постійні зміни, які відбуваються в докiллi під впливом різних видів господарської діяльності;
універсальні принципи сучасного природокористування, які забезпечують розв'язання природоохоронних питань у будь-якій галузі.

Головною метою варіативної складової є відображення історичних, економічних, правових особливостей впливу конкретної галузі виробництва на навколишнє середовище та можливостей щодо упередження й усунення негативного впливу. Забезпечення цієї складової не завжди може відбуватись у конкретних часових межах. Провідною метою варіативної складової у вищих навчальних закладах є формування вмінь щодо нормалізації умов життєдіяльності суспільства і функціонування природо-територіальних комплексів України, що нині перебувають у складному екологічному стані. Вивчення розглянутих проблем має забезпечити усвідомлення студентською молоддю: необхідності розроблення екологічних правил виведення докiллi з складного екологічного стану; вживання заходів щодо ресурсозбереження, запобігання викидам і скидам забруднюючих речовин; розроблення і втілення природозахисних заходів щодо захисту окремих об'єктів; розроблення заходів щодо запобігання аварійним ситуаціям. Екологізація виробництва має передбачати зменшення забруднення території пилом, зменшення використання чистої води завдяки впровадженню систем зворотного водопостачання, запобігання структурним змінам рельєфу та ландшафтів [2, с. 42].

Одним із суб'єктивних факторів, які гальмують створення системи неперервної екологічної освіти, є те, що в практиці не завжди використовуються наявні для цього можливості. Хибною є позиція, відповідно до якої основне навантаження з екологічної освіти повинно відбуватися тільки в процесі викладання окремих дисциплін. Провідним є положення про те, що у досягненні головної мети екологічної освіти є інтеграція всіх навчальних предметів, бо в кожному з них закладено свій екологічний потенціал: вивчення загальноосвітніх дисциплін суспільства, соціальний характер всесвітнього руху на захист навколишнього середовища, ставлення суспільства до природи, шляхи впровадження науково-технічного прогресу й оптимізації взаємодії людини з навколишнім середовищем.

У процесі навчання студенти працюють із додатковою науковою та науково-популярною літературою з проблем екології, семінарські заняття проходять у вигляді дискусій, моделювання виробничих та практичних ситуацій, ділових ігор тощо. Таким чином, єдина понятійна основа екологічних знань дозволяє концептуально поєднати розрізнені екологічні поняття і знання різних дисциплін, пов'язати єдиним підходом екологічні питання, усвідомити системні зв'язки, сформулювати цілісне уявлення про навколишній світ як систему «природа – людина – суспільство». Результатом постає формування сучасного екологічного системно-вірогідного мислення, системи екологічних знань, введення екологічного імперативу у природокористування [6, с. 43].

Все більше поширюється у світі педагогічна парадигма неперервної екологічної системи та виховання, що орієнтована на формування екологічної свідомості й екологічної культури людства. На перший план виходять поняття екологічного імперативу, який виражає необхідність відповідальності природним законам. Формування природних законів відбувається на рівні зацікавленості, ознайомлення (засвоєння інформації), схвильованості, переконання (мотивації дії) та мотивованої поведінки. Тому, прийнявши безперервну екологічну освіту за систему, що розвивається, необхідно зазначити структуру екологічної освіти й виховання, програму навчання як відносно інваріантний компонент та реалізацію програми в навчальному процесі як варіативний. У процесі викладання різних предметів та спеціальних дисциплін у вищому навчальному закладі викладач бере до уваги специфіку предмета, дотримується стандарту, але може поряд із тим поширювати одні розділи програми та скорочувати інші, використовуючи різноманітні методики викладання.

Екологічна культура – це і процес, і результат формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, норм, уявлень про природу, емоційно-почуттєвого і цілісного ставлення до неї і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії й правил поведінки людини в навколишньому світі. Екологічна культура – це і знання основних закономірностей і взаємозв'язків у природі та суспільстві, переживання і переконання, діяльно-практичне ставлення до природи. Це своєрідний «кодекс поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності.

Екологічна ситуація в світі досить складна і потребує прийняття негайних заходів. Однак для можливостей реалізації таких мір необхідно усвідомлення як студентською молоддю, так і всім суспільством глибини і важливості екологічних проблем, що назріли. Необхідно якісно змінити природу суспільства, необхідна нова цивілізація з іншим світоуявленням, для якої сукупність екологічних імперативів буде настільки ж органічно наявна, як і прагнення до збереження життя людини. Але для цього необхідно виховати таку цивілізацію. Сформуванню певної екологічної культури в основу якої покласти принципи гуманної мудрості. У такому разі екологічна культура стане принципом орієнтації цінностей суспільства і студентської молоді на захист природи, людини, суспільства, духовної сфери суспільства. Саме для цього необхідно розробляти і застосовувати якісно нові підходи в екологічній педагогіці і програми екологічної освіти, починаючи зі шкіл і продовжуючи у вищих навчальних закладах, спрямованні на формування екологічного світогляду.

Список використаної літератури

1. Про концепцію екологічної освіти в Україні. Рішення Колегії Міністерства освіти та науки України № від 13/6-9 від 20.12.2001 // «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України». – № 7, квітень, 2002 р. – С. 3.
2. Юрченко Л. І Екологічні аспекти морального-етичного виховання / Л. І. Юрченко // Концептуальні засади модернізації системи освіти в Україні : прогр. та мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 1 лют. 2002 : тези доповідей. – М-во освіти і науки України, Нар. укр. акад. та ін. – Х., 2002. – С. 169.
3. Лук'янова Л. Б. Екологічна складова Державного стандарту професійно-технічній освіти / Л. Б. Лук'янова // Педагогіка та психологія професійної освіти: результати досліджень та перспективи : зб. наук. пр. / [за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало]. – К., 2003. – С. 420.
4. Крисаченко В. С. Екологія. Культура. Політика / В. С. Крисаченко, М. І. Хилько. – К. : Знання України, 2001 – 598 с.
5. Некос А. Н. Екологічна освіта та виховання, географічні та педагогічні основи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : 11.00.04 / А. Н. Некос. – Х., 1994. – С. 5.
6. Андрущенко В. П. Екологічна політика і освіта: проблеми становлення / В. П. Андрущенко // Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю. – К. : Знання України, 2004. – С. 253–258.